ԲՂԴԷ

ԳԵՐՃ ԳՈՒՕՇԵԱՆՑԻ

Նուէր մեծ. բժշկապետ Յովհաննէս Գասպարեանցին։

(Նաբունակութիւն [1])

ԺԱ.

ԳՆՉՈՒՆԵՐ

Գնչուների ցեղերից երեքն են թափառում հայ աշխարհի գիւղերումը—հայ բոշէք (գնչու), մթուրներ և չինգեանէք, կամ զարաչիք։ Թէ առաջինները հին ժամանակն ի՞նչ ծագում են ունեցել և ի՞նչ լեզու՝ իմ գործս չէ, բայց այժմ նրանք հայ են լեզուով և դաւանութիւնով, հայ են հագուստով և բարեհամբոյր ու խաղաղ բնաւորութիւնով։

Ախալքալաքի Ծալկայի գաղթական ժողովրդի լեզուն ու հագուստի տարազն ունին նրանք։

Բոշէքն են մատակարարում մեր աշխարհքին զատկութիւն քաղցր խմորեղէններ և թղթի նման բարակ ու սպիտակ կծկուած լաւաշներ շինելու համար շարմաղ ալիւր (նոշիկ) մաղելու շարմաղի մաղեր, սովորական հաց թխելու մաղեր, ցորենի միջից չը ծեծուած հասկերը մաքրող շատարաններ, բրինձ և այլ հացահատիկներ ու ընդեղէններ յատակող խախալներ, ցորենի քարերը ջոկող քար-

[1]) Տե՛ս «Մուրճ»-ի 1889 թ. № 12 և 1890 թ. № 1։

մաղներ և տներ շինելու հողմաղներ։ Առաջին երկուսը շատ ճարտարարուեստութեամբ գործում են ձիու պոչի մազից, կամ որ նոյնն է՝ ձարից, մնացածը հիւսում են հորթի կաշուց քաշած բարակ փոկից։

Բոշէքանց ձեռագործներն են նոյնպէս ուռի բարակ և ճկուն ճղնիկներից հիւսած մեր լաւաշ թխելու յառափաթէքը, մեր հաց գարսելու, մրգեղէն չորացնելու և գինու կարասների բերանը ծածկող սալանները։

Բոշէքանց վաստակն արդար է, աշխատում են և վարձ են ստանում։

Նրանք չունին հաստատ բնակութիւն. վարում են թափառական կեանք և ամէն տեղ վայելում են ազգաբնակութեանց յարգանքն ու համակրանքը։

Թափառում են բոշէքը խմբովին՝ հինգ հինգ, վեց վեց գերդաստուն միասին, և ամենայն գիւղ ուրախութեամբ պատսպարում է նրանց իրանց դատարկ մարագներում։

Նրանց բարձրահասակ հաստ ու պինդ ընտիր իշանն են բառնում իրանց վերայ բոլոր ծանրութիւնը։

Իջնում են բոշաները մի գիւղում և գիւղը կենդանութիւն է ստանում։

Բոշի տղամարդը բինումը (ԻՋՆԱՆ) նստած՝ գործում է մինչև երեկոյ մաղ ու խախալ, սալայ ու յառափաթայ. իսկ նորա կինն ու հարսը, կամ հէնց հասած աղջիկը, կոկիկ տրեխները հագին, մի մի երկայն հոնի մահակ ձեռքներին, շրջում են դռնէ դուռը և վաճառում են։

Արևն ու անձրևը, թափառականութիւնն ու բաց օդը ծեծում են բոշի կնոջը, ներգործում են նորա կաշու և գծագրութեան վերայ, բայց անզօր են գտնուում խլել նրանից նուրբ և սիրուն ու հաճոյական կերպարանքը։

Գտնուում են տգեղներ բոշի կանանց մէջ, բայց մեծամասնութիւնը գեղեցիկ և գրաւիչ է։ Նրանց գլուխն ու երեսը, ներքին ծնօտի հետ բոլորուած՝ մի ձուաձև շրջանակ են կազմում, որոնց միջին շարունակ խաղում են բոշի խաժակն աղջկայ կրակոտ, փայլփլուն և կենդանի աչքերը՝ բարակ, շիկագոյն, կամար յօնքերի

տակից։ Ամբողջանում և լրանում է գեղեցկութեան կատարեալ տիպը, երբ համեստութեան հետ մի ամօթխած ժպիտ էլ խաղում է նորա բարակ և նօսր շրթունքների վերայ։

Մտնում են ազատ համարձակ բոշի կանայքը գիւղացու տունը և իրանց ապրանքը փոխում են սովորաբար տեղական բերքերի հետ։

Բոշի կնոջ համար ոչ մի փակ դուռը չը կայ. նա վստահաքայլ յառաջ է գնում մինչև վերջին անկիւնը՝ եթէ տան տիրուհին բակումը չի իրան դիմաւորում։

—Անանե՛ր (Հայրէր), բաջինե՛ր (Խոյրէր), խաթունե՛ր, մաղ առէ՛ք, խախալ առէ՛ք, սալայ առէ՛ք...

Ո՛չ միայն տան տէրը չի վշտանում բոշի կնոջ ազատ ներս մտնելու վերայ, այլ կատաղի շներն էլ անզօր են գտնում արգելել նրանց մուտքը։ Բոշի աղջիկը այնպէս յաջողակ է պտտեցնում մահակը և շրջանաձև դիծ կազմում օդի մէջ իւր չորս կողմը, որ գլխից ձեռք քաշած շունն էլ յետ է ընկրկում և ճանապարհ է տալիս։

Գնեցիր բոշի կնոջից ցանկացածդ ապրանքը կամ՝ ոչ,—մի և նոյն է, դու նրանից չես ազատուիլ՝ մինչև նորա կողքից կախուած ոչխարենի պարկի մէջ ժողոված հացերի վերայ մի կտոր չ՝աւելացնես։

Ահա՛ մի ատելի յատկութիւն, որով բոշան ընդհանրապէս զանազանուում է իւր նստկան կեանք վարող հայ եղբօրից։

—Բոշի երես ունիս, ասում են մեզանում պնդերես մարդին։

Սխալ համեմատութիւն չէ այս, հայհոյի՛ր, անարգի՛ր, հրի՛ր, կռնիցը բռնի՛ր դուրս ձգիր,—բոշի կինը քո տանից դուրս չի դնիլ ոտքը, մինչև մի բարիք դուրս չը տանի. իսկ այդ բարիքներից առաջինը և բոշի կնոջ դիխաւոր օգտուելու առարկան հացն է։

Հազար կրկնի՛ր, երդուի՛ր, հաւատացրո՛ւ, թէ տանը թխած հաց չը կայ, թէ վաղը հաց պէտք է թխենք, վաղն արի տար՝ անհնար է, բոշի կինը երեսը դէմ կը տայ և թովչի լեզու կը թափի, մինչև մի բան դուրս խլի։

—Աստծուն ամանաթ եղնի՛ս (ա-ամոդ), մանչերուդ խէրը տեսնես, Լուսաւորչու լուսէն բաժին առնես, արևուդ սադաղէն (Էնանդ ոէրէ»), բոշին բաժինը տո՛ւր, մի՛ կտրիր։

—Մի մաղ տուիր, երկու մաղ ալիւր ստացար, տա՛ր հաց թխիր ու կե՛ր, ստիպուում ես ասել բոշի կնոջը։

—Բոշան հաց չի ըներ, ջանի՛կս, բոշի ձեռքը խմորին չի կպչիր։

Նա սուտ չի ասում. հաւանական է, որ շարունակ թափառականութիւնը խլել է բոշայից հաց թխելու սովորութիւնը և այս դարձել է նրանց համար աւանդական նուիրագործուած սովորութիւն։

Մահու չափ յանցանք է բոշի կնոջ համար ձեռքը խմորին դիպցնելը. ամենածանր անէծքը, որ բոշի կինը տալիս է իւր դըստերը, այդ խմոր անելու դատապարտելն է նրան։

—Քեզի տեսնիմ՝ սև առիքին (սասսպաղ) տակը ծածկուե՛ս, ջուխտ ձեռքով խմոր էնե՛ս։

Ցայտնի է, որ հացատուններին առաստաղը թոնրի մխից մշտասև է. իսկ խմորը շաղախուում և թխուում է սև առիքի կամ առաստաղի տակ։

Ամենասիրելի գրաստը բոշայի համար, ինչպէս ասացինք, հեզ էշն է, միակ չորքոտանին է, որ նորա հարստութիւնն է կազմում, նորա գգուանքի առարկան է, նորա երեխաների ուրախութիւնն է։

Կով, եզ, ոչխար, այծ հօտերով առաջարկի՛ր բոշային, նա եօթն օրէն ճանապարհ հեռու կը փախչի, դրանով դու նորա ընտանեկան պատիւը կ՝արատաւորես, նրան կը վիրաւորես։ Նա ինքն իւր սրտի վիշտը դէպի իրան ցաւացնող, ստահակ, անհնազանդ զաւակը հետևեալ կծու անէծքովն է դուրս վիժում իւր նեղացած սրտից.

—Քեզի տեսնիմ, օղո՛ւլ (ոդէ), հո՛-հո՛ էնես, չո՛ւ-չո՛ւ չ՝էնես, քուռօյի (խշ) ձէն չը լսես, սև մաքու գառը գրկես, անպէս իմանաս, թէ սև իշուն սփան է (խշ ֆուսուկ)։

Հո-հո հնչումով սովորաբար քշում են կով ու եզանը, իսկ չո՛ւ-չո՛ւ ձայնով վարում են իշին։ Բոշէն անիծում է իւր որդուն, որ նա երբէք իւր կեանքի մէջ չ՝արժանանայ էշ քշելու, իշի զոռոց լսելու և իշի ձագ գրկելու։ Այս անէծքով նա իշին առաւել գերազանցութիւն է տալիս գառնից։

Այսչափը չեն, որով բոշէքը խոստովանում են իշանց առաւելութիւնը ուրիշ գրաստներից. շատ ասացուածքներ ու աւանդութիւններ ծածկում են նրանք բոշայական շրջանից դուրս գտնուած արտաքին աշխարհից։

Հետաքրքիր են նոյնպէս բոշէքանց հարսանիքների, մահենիքների, հասարակական ճաշերի և այլ ծէսերի նկարագիրները՝ երգերով

և գործով կատարուած։ Ափսո՛ս, որ իսպառ կորչելու է անյայտութեան մէջ։ Վախենալով չ՚ենթարկուել ծաղրի ու կատականքների այն ժողովրդականներից, որոնց մէջ իրանք կատարում են այդ ծէսերը, բոշէքը աշխատում են փախուստ տալ պապենի աւանդութիւնից. այժմ նրանք ոչ միայն դադար են առել կատարելուց, այլ և մերժում են այդպիսի սովորութիւնների և երգերի գոյութիւնն իրանց մէջ։

Բոշէքը սովորութիւն են ունեցել պսակուած երեկոյին նորափեսային նստեցնել սառը թոնրի մէջ. նստում էր փեսան և չէր դուրս գալիս թոնրից, մինչև որ նորահարսը մի երկար ու ձիգ երգով խոստումն չ՚անէր տունէ տուն թափառել, վաստակել, մուրալ, անարգանքներ կրել, երեսը սևացնել, բերել և նրան պահել ու սնուցանել։

Բանաստեղծական բարձր հանճարի ծնունդ կարելի էր համարել այդ երգուածքը, եթէ հնար լինէր ձեռք բերել։

Ոչինչ խոստումներ և բարիք իմ կողմից չը հրապուրեցին բոշայի պառաւին՝ նորից թելադրել ինձ իւր ուրախ տրամադրութեան վայրկենական ազդեցութեան ներքոյ երգածը գրի առնելու համար։

Բոշայի կինն իւր գլուխն սպանում էր. նա լեզու հանած աղաչում էր ինձ՝ իբրև ամենագաղտնի խոստովանութիւն պահել իւր յիմարական լեղուագարութիւնը։

Բոլորովին նման չեն հայ բոշէքանցը հայ աշխարհի թափառաշրջիկ գնչուների միւս երկու ցեղերը—չինգեանները և մթռուբ, կամ ղարաչիները։

Չինգեանները մահմեդական շիա դաւանութեանը պատկանող մի ցեղ են, որոնց գործածական լեզուն և հագուստը վերցրած է Հադիրբէջանի թաթարներից։ Աղտոտ են նրանք, աներես են, գող են, բայց մի որոշ չափով. նրանց պարապմունքը մաղ ու խախալ ծախելն է. սիրում են նոյնպէս և բարակ շներով որս անել։ Աղուէսներ, կուզներ և մասամբ գայլեր, էժան գնով ձմեռները կարելի է նրանցից առնել։ Շրջում են նոքա գլխաւորապէս Թուրքերի գիւղերումը. հայերի մէջ մի տեսակ խորթութեամբ են ներս սողում։

Չինգեանի կնոջ գլխաւոր շաւահէտ եկամուտներից մինն է՝ բարեբաղդ գուշակութիւններով հայ կանանցը խաբելը. նրանք գուշակում են առաւելապէս եղունգի վերայ և գաւաթի մէջ լցրած ջրին նայելով։

Զինգեանաներն իրանց հետ տանում են սև այծի մազից գործած մի վրան, որի տակին նստելը մի և նոյնն է, թէ բաց օդումը. ամեն կողմից փչում է, անձրևն էլ շռշռալով ներս է վազում։

Ամենից անպատիւ, աներես, անհասկացող, թուրք և հայ ձանձրացնող, բոլորից արհամարհուած ու անարգուածները՝ ղարաչի կամ մթռուբ աոուած ցեղն է։

Ի՞նչ կրօն են դաւանում սրանք, ի՞նչ նախնական ծէս ու աւանդութիւն ունին—իրանք էլ չը գիտեն. աւելի հաւանական է, թէ սիւննի աղանդին յարուած լինին, բայց և ոչ երբէք չեն մտածում կրօնի վերայ. խօսում են մի տեսակ քրդերէն և պարսկերէն լեզուների խառնուրդով։

Սրանք դառն աղքատ են, ծոյլ են, գործել չեն սիրում և միայն մուրացկանութեամբ են քարշ գալիս։

Զզուելի է ղարաչու տեսքը, գործքը, չափազանց աներեսութիւնը, անասելի աղտոտութիւնը, նիստ ու կացը և վարք ու բարքը։ Մարդկութեան խոզերն են իրանց կեղտոտութիւնով այս ատելի, մերկանդամ թափառաշրջիկները. ընտանիք, տուն, կահ կարասիք, անօթեղէններ ի՞նչ է,—չը գիտեն. աղբանոցներից ժողոված հնոտիների կտորներ առանց, գոնէ, սառը ջրի մէջ լուանալու, հաստ մախաթով միմեանց կպցրած՝ փակում է չափահասների մերկ փորոտիքը և մէջքը. կին է, մարդ է, աղջիկ է, նորահարս է, երիտասարդ է, թէ ծեր է՝ հաւասարապէս կիսամերկ են, ձեռք ու կռներ, սրունք ու անդամներ, կուրծք ու գլուխ անպատկառաբար բաց են. մանուկները հօ՛ երկու սեռն էլ միանգամայն մերկանդամ են։ Այս ամենը, ի հարկէ, մեզ համար է անպատկառութիւն, նրանք ամօթխածութեան վերայ գաղափար անգամ չ՝ունին։

Մի աղտոտ փալասի մէջ պարանոցովը կապած, լանջի վերայ ճնշելով քարշ է ածում իւր հետ ստնդու մայրն իւր երեխային։ Զմքած, ցամաքած, ածխի նման սևացած ստինքը տալիս է մարդակերպ փոքրիկ լամուկի բերանն ու աչքը շլացրած, մէջքը կղացրած, ոտքը կաղալով, ուժահատ, կիսամեռ հիւանդի դալկացած դէմքով, ձեռքի երկար մահակով շների հետ կռիւ տալով, ձախ ձեռքով մի ուրիշ մերկ երեխայ ևս քարշ ածելով գիւղերի փողոցներում ճանապարհներին հանդիպողին ձեռք է պարզում ղարաչու կինը։

Մարդ չը կայ, որ նրանց չ'անարգէ, չը հայհոյէ, չը հալածէ. մարդասէր գեղջուկ հայ կանայքը, որոնց համար աղքատից երես թեքելը մահացու յանցանք է, որոնց ողորմածութեան պատուիրանն է՝ «տո՛ւր ոսկի գոտին, մի՛ քննիլ», որոնց համար ամեն աղքատ ու տնանկ, ինչ ազգ ու լեզուից կ'ուզէ՝ թող լինի, Աստուծոյ աղքատն է, այսպիսի խնամատուութ կանայքն անգամ շատ յաճախ զգուանքով դուրս են անում զարաչու կնոջը, զարաչու մարդուն, զարաչու մանուկին։

—Մայրի՛կ, աղքատ է եկել, ի՞նչ տամ, հարցնում է կարեկցելով դուստրը։

—Ամա՜ն, ամա՜ն, դուրս արա՛, ներս մի՛ թողնիր, մթռուբ է, զգուշացի՛ր, աչքի սուրմա կը թռցնի, դրանց մեծ ու փոքրը բոլորը գող են։

Անուշադիր է մթռուբը տանտիրոջ արհամարհանքին. նա ճրկուում է, ոլոր մոլոր է գալիս, հաշմ ու արատաւորի դիրք է ստանում, երեսի կնճիռները թշուառի է նմանեցնում ու ողորմութիւն է հայցում։

Ֆրիստոս, մէր-Մայրամն են հայ գիւղերումը նորա մաղթանաց առարկաները, խաչակնքելն է գութ զարթացնող զէնքը. իսկ պարսկին պատահելուս՝ մահմեդական գիւղերում՝ Փէյղամբարը, հազրաթի Ալին, Հասան Հիւսէյններն են նրան օգնութիւն հասնողը։

—Մայր՛իկ, ինչ անում եմ, չեմ անում՝ զարաչու կնիկը չի գնում, գանգատուում է գիւղացու աղջիկը։

—Աղջի՛, թող մնայ, լաւ միտքս ընկաւ, գամ քեզ համար վիճակ բաց անել տամ, ձայն է տալիս ներսից դստեր ապագայ բաղդով հետաքրքիր մայրը։

Այդքան բաւ էր մթռուբի կնոջ համար. նա տեղն ու տեղը ծանր նստեց չոր գետնի վերայ և սկսեց գովել խորոտիկ աղջկայ զարաղաշ (Ռխոյն) աչքերը, բերանը, քիթը, քայլքը և ամեն ինչը։

Սիրուն օրիորդի քիմքը քաղցրացաւ զարաչու կնոջ հաճոյախօսութիւնից. մոր բազմապատիկ զգուշական խօսքերը նա մոռացաւ, տուն մտաւ, գոգը լիքը դուրս բերեց հաց, ալիւր և մթռուբի կնոջ պարկը լցրեց։

Այս գուշակութեան վճարքը չէ, այն փողով պէտք է լինի, ապա թէ ոչ՝ ֆալը չի խօսիլ (ֆուշ-ֆուռխոնը չի երգոջծուիլ)։

Ահա ստացաւ մթնուրի կինը զաւակասէր մօրից մի երկու կոպէկ և սկսեց անխնայ շռայլել սիրուն աղջկայ առաջին ամենայն բարիք։

—«Սպիտակ նժոյգի վերայ, աստղերի տակ թռչնելով՝ նստած է ընչացքը նոր ծլած փեսացուն՝ ձեռքերը ոսկու և արծաթի մէջ. նա գալիս է իւր բաղդի ոտքը. վազուց նա օդը ճղելով թռած, յափշտակած կը լինէր իւր գողտրիկ որսը, բայց մի մեծ անհուն անդունդ նորա առաջին բացուած է, մի երկնամբարձ սար ճանապարհ չի տալիս նրան. իսկ այդ վիհն ու լեռը ոչ ոք են, եթէ ոչ քանի մի ուրիշ կտրիճներ, որոնք նախանձելով երիտասարդի բաղդաւորութեանը, իրանք են ուզում անմահական խնձորին տիրանալ»։

—«Օ՛հ, ի՞նչ երջանիկ ես, խորոտ-մորոտ աղջի՛կ, գլուխդ լուանալուս սանտրի հետ իջած քո մի հատ մազը աներևութաբար մօտդ կանգնած խատուտիկ աղաւնու ոտքն է փաթաթուել. աղաւնին բաղդ բաժանող հուրիների հրամանակատարն է. նա պարզ երկնքի վերայից թեթև հողմին է յանձնել մազդ. հոմն երկար ժամանակ իւր թևերի վերայ տարուբերել է անուշ քնով քնած սիրաբորբոք երիտասարդների գլխավերևը. շատերի միջից միայն քո ճակատի գրուածն է դուր եկել իւր քաղցր ու սիրուն պատկերով հեզասիւգ հովիկին և նա վայր է ձգել մազդ ջահել տղամարդի աչքերի վերայ, երբ նա անոյշ երազներով հարբած՝ մրափած է եղել քնի մէջ։ Մազդ խոտղեցրել է երիտասարդի աչքերը. նա ձեռքը տարել և վերցրել է երկար ու փափուկ կանացի մազը։ Այդ մազ չէր, այդ Ջաֆար աղի ճօճիւն տէգի սուր ծայրն էր, որ ցցուեց հուրիների սիրելի քաջ իգիթի սիրտը, չը վիրաւորեց, արիւն չը դուրս բերեց, այլ կրակ դառաւ, վառեց նրան.—Եօթը սարի ետևը լինիս, եօթը թերթ երկինքը բարձրացած լինիս, եօթը տակ գետինքը մտած լինիս, ուր որ կաս, որտեղ գտնուում ես, դու ի՛մն ես, իմ ձեռիցը չես պրծնիլ, ասաց սիրեկանդ ու թուրը մէջքը կապեց, նժոյգի քամակն ընկաւ։ Խե՛ղճ տղայ, ի՞նչ դժուար տեղն է. քամին ուրիշ սիրակէզ երիտասարդների քիթն էլ է մտել, նրանք բոլորը զարթնել են, հոտով իմացել են մազի տեղը, եարիդ (սիքսակոբ) առաջը կտրել են և հուրիների պարգևին տիրանալ են ուզում։ Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, ո՛ւֆֆ, Արարիչ Աստուա՛ծ, դու ազատես, էս ի՞նչ եմ տեսնում

եղունգիս ծայրին, սո՛ւր, կո՛ւ, արի՛ւն, բրդո՛ց, կոտորո՛ց. բոլորն իրար են խառնուել. հարիւրը մէկի վերայ են յարձակուել»։

—«Ո՛ւհ... փակում է ղարաչին աչքերը և ցնցողական շարժումներ անում. նայեցէ՛ք, լաւ մտիկ տուէ՛ք, գաւաթի ջուրն արիւն դառաւ, չէ՞ք տեսնում»։

Ղարաչին մոր ու աղջկայ ուշադրութիւնը հրաւիրում է դէպի գաւաթի ջուրը։

—Ոչինչ չի երևում, յայտնում է մայրը. իսկ խեղճ աղջիկը, ցանկանայ ևս, հնարաւորութիւն չ՚ունի տեսնելու. նորա աչքերը արտասունքով լցուած՝ մթնակալել են. եթէ ամօթխածութիւնը արգելք չը լինէր, վաղուց նա երեխայի նման լալիս կը լինէր։

—Մի՛ ցաւացնի գեղեցիկ աչքերդ, աննման աղջի՛կ, աչքի կոպով աղջկայ այլայլմունքը տեսնելով ասում է ղարաչին. մտի՛կ տուր, հուրիները քեզ սիրել են. «ահա ոտնատակ տուեց քո սիրահարդ բոլոր միւս երկչոտ մկներին, նրանցից շատերին կոտորեց, գետնին փռեց, ճնցողներին էլ փախցրեց և իջաւ ձիուցը, պարզ աղբրի ական վերայ կռացած՝ լուանում է արիւնոտ սուրը. ահա՛ նա կրկին թռաւ հրեղէն ձիու արծաթապատ թամբի մէջ. պատրաստ կա՛ց, նազելի աղջի՛կ, այսօր է՝ նա կը գայ, վազն է՝ քեզ կը ճկի իւր ուժեղ կռների մէջ»։

—«Ի՞նչ։ ես գոյն տալիս, գոյն առնում, սիրունի՛կ, ժպտալով խրախուսում է ղարաչին, չը լինի՞ վախում ես նորա տղամարդի խոժոռ դէմքից. նորա առնական հսկայ մարմնի մէջ թաղ է կացած մի քնքոյշ սիրտ, սէրը իւր գահը դրել է կտրիճի սրտի մէջ. այդ սէրը ապրում է, շնչում է քեզ համար ու քեզանով։—Դու ինքդ ես այն սէրը»։

Արշալուսին թերթիկները արձակող կիսաբաց կոկոն վարդի թարմ կարմրութիւնից աւելացաւ պարկեշտ կուսի կարմրութիւնը։ Նա համեստօրէն ցած թողեց իւր նազիկ աչքերը և նորա կուրծքը սկսաւ մեղմ և պարզորակ լճակի երեսին խաղացող հեզասահ ղեփիւռից պատճառած ծածանումի նման ել և էջ առնել։

Մթռուբի կինը հասաւ իւր նպատակին։ Օրիորդից ոչ պակաս

ցնծաց որգեսէր մայրը. Նա հրամայեց աղջկանը մի հաց ևս վերադիր պարգև տալ բաղդ գուշակողին։

—Նանա Մէյրամը (Մայր Աստուածածին) քեզ բաշխի այս թառլան գուշը (Բաղէ), բաջի՛, օգուտ է քաղում յարմար դէպքից ղարաչին, մի հինշ ապիկ, կամ վարտիկ տուր իմ այս երեխային, հիւանդ է, մրսում է. մի կտոր էլ պանիր, միս, ձու, ինչ որ քո քաղցր սրտից բղխի՝ տո՛ւր, մի՛ խնայիր, որբ է, հայր չ՚ունի, հինգ օր չը կայ՝ հորը թաղեցինք։

Ղարաչու կինը հաստատ հաւատացած էր, որ մի երկու բան դուրս պէտք է տանի այս տանից. և չը սխալուեց։

Մեղաւոր չէր գիւղացի հայ մայրը. մթուրքի կինն այնպիսի վստահութեամբ և վարժ է ապագան առաջիդ բաց անում, այնքան ճարտար և կենդանի է նկարագրում և այնպիսի կոկ ու ողորկ ոճով, որ ո՛վ ասես՝ կը հաւատայ. իսկ բոլոր գուշակութիւնը կատարուում է տեղական թուրքերէն լեզուով, ապա թէ ոչ, մթուրքները հայերէն շատ քիչ են խօսում՝ այն էլ աղճատեալ ալաշկերտցու բարբառով։

Այդ մթուրքների կանայքն են, որոնց դիմում է շատ անգամ գիւղացին՝ իւր կորուստը գտնելու համար։

Մի յուսալի երկդիմի պատասխան տալիս է միամիտ նախապաշարեալին ղարաչին և իւր հասոյթն ստանում։

Մթուրքները, սովորաբար, իջնում են գիւղերից շատ հեռու, ճանապարհների վերայ, ջրին մօտիկ։ Զինգեանի վրանների նման մի կիսամաշ ծածկոց էլ սրանք ունին։

Բաւական է, եթէ մի մաքուր հագնուած ձիաւոր, կամ փոստով գնացող մի ճանապարհորդ տեսնեն մթուրքները։ Առանց ժամանակ կորցնելու՝ մօր մի ակնարկից հասկացան և դուրս թափուեցան վրաններից մթուրքի երեխայքը շների հետ միասին։ Վազում են նրանք ամենայն զօրութեամբ. նրանց աղաչական ձայները կորչում են վտիտ և ազաղուն շների նուազ հաչոցի մէջ. հետզհետէ շները յոգնում են, էլ չեն ընկնում ճանապարհորդի քամակից, դադարում են հաչելուց, իսկ ժիր մանուկները մի քանի հարիւր քայլ հետևում են թռչող սայլակին կամ սրընթաց ձիաւորին։

Նրանց շունչը կտրուում է, ձայները փորն է ընկնում և միայն

մի խուլ մրմռոց լսուում է ձեռքերը պարզած ողորմութիւն հայցող մանուկների վոհմակից։

Կաց ու զուարճացի՛ր, եթէ ճանապարհորդը խղճաց և մի կոպէկ շպրտեց ձանձրալի մուրացկաններին։

Ականջներդ փակի՛ր, որ չը լսես նրանց բերանից դուրս թափուած միմեանց ուղղած անգրելի հայհոյանքները. կոպէկը ձեռքից ձեռք անցաւ, ծեծ ու ջարդ, երես ծուատել, խռպոտ և կերկերաձայն աղաղակներ, նզովք, անէծք իրար է խառնուել։

Վերջապէս մի աւելի ճարպիկը փախցրեց փողը, իւր մօրը տուեց և խաղաղութիւնը տիրեց։

Ահա՛ հէնց այս չինգեանների մէջ նշանաւոր Ֆաթմա պառաւի մնտ էր գնում մեր բաղդախնդիր Բղդէն։

Նա մտաւ վրանի տակը։

ԺԲ.

ԱՄԵՆԱԳԷՏ ԵՂՈՒՆԳ

—«Մի բուռն աւազին թիւ ու համար կայ, դեղին շողշողուն իշամեղուները նրանցից շատ են, բզզոցը ականջին դուրեկան է, տուածը սրտի ուրախութիւն է. դառը քրտնքի բերած կոպէկը ուզտի պոչ է՝ չի երկարիլ. իշամեղուն թող քեզ կծի, թաք ընի դու նորա արիւնը ծծի. սև փողը սև օրին բանացրո՛ւ, դեղին ոսկով սարեր դարձրո՛ւ. ի՞նչ ես հարցնում՝ ո՛վ է, տրորի՛ր վրոտն անցկացի՛ր՝ թէկուզ անտակ ծով է. իգիթ մարդի մի ձեռը եղու

է, մինը մեղրումը։ Սև իշով գնացած ճանապարհը կարճ կը լինի. Քեօռօղլուի ամպերում թռչկոտող ղռաթը կատարեալ արծիւ է, որ կայ. որտեղ հասար՝ ճանգերիդ մէջն ա՛ռ, ծուիկ ծուիկ արա՛, սիրտը քրքրի՛, փետուրն աշխարհքով մին արա՛. ոյժը քոնն է, ոչ ով չի համարձակիլ ասել, թէ աչքիդ վերևն յօնք կայ. իշամեղուն շատ զօրեղ է, ինքը փոքր է, բայց խթանը ջուհարդար պողպատից սուր է։»

—«Սիրուն աղջիկն ուրիշի ապրանք է, բայց ուզեցար՝ քոնը կը լինի. մէկ երկու պապղան ոսկով գլխին տուիր՝ հասած ծիրան է կը կաթի, բուռդ կ՚ընկնի. ճաշակովդ չէ՝ ճխլի՛ր ու շպրտի՛ր, ուրիշ ծառերի վերայ շատ կան։

—«Կրակը լափեց շէներ ու տներ՝ կրակ տուողի սի՞բան ընչի ցաւի, ձիդ քշի՛ր վրայովն անցկացի՛ր, լշամեղուն բու�՝ արա՛ քցի՛ր, ո՛չ մտածիր, ո՛չ հոգս քաշիր...»

—«Փա՛հ, փա՛հ, փա՛հ, փա՛հ, հեղեղատի ջուրը վարարել է, սարեր է պատռում, քար ու թումբ է քանդում, ամեն բան կուլ է տալիս... է՛... է՛... է՛... է՛հ, ափսո՛ս, ջուրը նստում է, սարերի ձիւները հալուեցին...»

—Դէ՛ հերիք է, աշխարհքումն ի՞նչն է յաւիտենական, ասաց և աչքը բուրթ մատի եղունգից հեռացրեց զարաչի Ֆաթմանն։

Վերևի անկապ ու անհասկանալի երկդիմի խօսքերը սազի ու քեամանչի ներդաշնակ նուագից առաւել քաղցր հնչեցին կօլոտ չարչու համար։ Նա շատ լաւ հասկանում էր զարաչու կնոջ խօսքերը։

Ֆաթմէն փալ էր բաց անում, զարաչու պառաւը Բղդէի բաղդն էր գուշակում. չինգեանէն եղունգին նայող էր։

Բղդէն երկու կոպէկանոցով երեք անգամ խփել էր զարաչու պառաւի եղունգին ու սև փողը բուռը դրել, դրամը յետ էր գցել եղունգի գաղտնիքը ծածկող հաստ վարագոյրը, բացել էր պառաւի աչքերը և նա յայտնապէս կարդացել էր Բղդէի երեսին իւր ապագայ վիճակը։

—Բերանիդ մեռնե՛մ, բերանի՛դ, սրտի ուրախ փղձկանքն արտայայտեց Բղդէն և ձեռքը դրպանը տարաւ, մի երեք կոպէկանոց էլ պարգև տուեց Ֆալչի կնոջը։

—Թէ Աստուած կը տայ, ասածներիդ կէսն անգամ կը կատարուին՝ գլուխդ ոսկու մէջ կը թաղեմ,—լիասիրտ խոստումն արաւ նա և տեղիցը վեր կացաւ։

ԺԳ.

ԻՇԱՄԵՂՈՒՆԵՐԸ

Շատ ուշ գլխի ընկաւ կօլոտ Բղդէն։ Նա կանգնել էր Կարբու Կիզի-մատուռի զանգակատան մէջ, ապուշի նման բերանը բաց՝ ինքնամոռացութեամբ աչքը չէր հեռացնում զանգակատան լուսամտի քարի ճեղքից։

Դրա աչքի առաջին կատարումն էր մի նորանշան երևոյթ և այնքան անսպասելի արագութեամբ, որ նա ժամանակ չունեցաւ արտասովոր դէպքը ծանր ու թեթև անելու։

Ասեմ, թէ ի՞նչ պատահեցաւ։

Այս անցքից մի քանի օր յառաջ Բղդէն գնացել էր Երևան՝ ապրանք գնելու։

Նատ ժամանակ չէր, որ նա իւր գործը կապել էր Երևանի հետ։

Ջհուտ Աղաջանից նա ձեռք քաշեց այն օրը, որ առաջին անգամն Աղաջանը սկսեց հայրաբար յանդիմանութիւն կարդալ նորա երեսին։

—Ամեն տեղից գանգատներ են հասնում ականջիս, նախատեց Աղաջանը. ասում են, որ դու ձեռը կարճ, աղքատ մարդի երեխէքանց բերանի հացն ես կտրում, նրանց տակի վերջին փալասն ես դուրս քաշում, մէկին երկու տոկոս ես առնում, մի շահու ապառիկն երեք անգամ աւելի ես նշանակում, քո ընկեր չարչիներին ինչաս ես տալիս, քաղցր լեզուով մուշտարու աչքն ես ֆմռնում, վերջը տակը ջուր կապում. իրա՞ւ է այս բաները։

—Հապա՛ ես ո՞ւմ հօրն եմ պարտական, որ մինչև երեկոյ ոտքեր մաշեմ, տանջուիմ, չարչարուիմ ու աշխատանքս պատահողի փորը կոխեմ։

—Ինչով բաւականացի՛ր։

—Աղբանոցներումն եմ գտե՞լ, թէ տուած ապրանքիդ փողը չես ստանում, յանդգնաբար պատասխանեց Բղդէն Աղաջանին։

—Բայց ես քեզ խեղդո՞ւմ եմ, անխիղճ կերպո՞վ եմ հետդ վարուում, կրկնապատիկ օգո՞ւտ եմ ստանում։

—Եահ չունենաս ընչի՞ կը տաս, գանձ հո՛ չե՞ս գտել, հողի տակիցը հո չե՞ս հանել. արդար վաստակով ո՞վ է հարստացել, որ դու մի կապոց հասարակ կտաւով ջհուտութիւն անէիր, էնքան վաստակէիր, որ էս ծովի պէս խանութը բաց անէիր ու չարչիք շինէիր, աշխարհքը տարածէիր. ի հարկէ դու էլ նեղել ես, հարբստահարել ես, մէկին հինգ գրել ես, տներ ես քանդել, էս օրին հասել, որ Կարբու մէջ բոլորը գլորուեցին, դու ոչինչ տեղից յառաջ եկար. մտի՛կ տուր էսքան հին խոջաներին, որոնք Բայազիդումն անքուն ցեցերի, անթիւ հարստութեան տէր են եղել, հետները բե-

բած կայանքը թիով է քերուել ու էս օր վերջին շունչներն է կոկորդումը տրըփում, քթերը բռնես՝ քաղցածութիւնից հոգիները կը տան, ամեն մէկի խանութումը քո մի օր ծախածի չափ ապրանք չը կայ. էս ի՞նչպէս եղաւ, դու նրանցից շա՞տ խելօք ես։

—Տօ՛, ապերախտ ու անաղուհաց քրդի շո՛ւն, բարկացաւ Ղազիանը, իմ տնկած ծառերի մէկն էլ դու ես, ոչ բարով իմ չրաղն ես, քեզ մի օր նեղացրե՞լ եմ։

—Իմ աչքը ծակում է, որ ուր գնում եմ, քո լաւութեան վերայ են խօսում, քո լիքը խանութն են գովում, քեզ են երկինք բարձրացնում. լեղի է իմ կերածն ու խմածը, եթէ քեզ գլխի վերայ չը կործանեմ, հոգի հետ չը հաւասարացնեմ ու մէն միայն Կարբու գաւառումը մատով ցոյց տալու չը դարձնամ։

—Օձի ձագ եմ տաքացրած եղել ծոցումս, որ ուրիշներին կծելուց յետոյ՝ ինձ էլ խայթի, դո՛ւրս, անպիտա՛ն, ճչաց Ղազիանը և հանեց իւր արկղի մէջից Բղդէի հիմնադրամ նշանաւոր տասը չուրուկ կոպէկը ու քսակով շպրտեց փողոց։

—Ես Սալբու տղայ կօլոտ Բղդէն չեմ, եթէ ասածս չը կատարեմ, ասաց դառն և կծու ժպիտով ու աներես անպատկառութեամբ և շտապ քայլերով դուրս ընկաւ, վերցրեց իւր քսակն ու աներևութացաւ։

Այդ օրից էր ահա, որ Բղդէն կտրուել էր Ղազիանից և ամիսը մի անգամ Երևան էր գնում ապրանք բերելու. այդ օրից սկսած՝ Բղդէն աւելացրել էր իւր ագահութիւնը, կրկնապատկել և եռապատկել էր ընչաքաղցութիւնը. ամենատեսակ միջոցներ՝ ներելի և աններելի՝ չէր խնայում հարստանալու և իւր բարերարին կործանելու.—գռփում էր, գչլում էր, տեղն ընկած ժամանակը գողանում էր, բայց աչքը միշտ անկուշտ էր, ախ էր քաշում ու ծուխը քթիցը չէր դուրս գալիս. այս մանր ու աննշան հնարքները բաւական չէին իւր նպատակներն իրագործելու համար։

Ի՞նչ անէր ուրեմն. ի ցաւ իւր սրտի՝ նորա յայտնի հակառակորդը, քանի գնում է, ընդլայնում է իւր առևտուրը. բաւական չէին նորա ստեղծած չարչիքը, որոնք Բղդէի աչքի փուշն էին, մի օր էլ յանկարծ Կարբու նախկին հարուստ և այժմ ընկած տներից մէկին՝ Բստինենց Կարապետին, որը մշակութեան և երկրագործու-

թեան անսովոր լինելով՝ դուռն երեսին ծածկած էր մնացել, մեր բարեսիրտ ջհուտ Աղաջանը հրաւիրեց քաղցրութեամբ իւր խանութը, խոստացաւ դրամագլուխ և խորհուրդ տուեց Աշտարակումը մի խանութ բաց անել, կտաւեղէն և մանրունք ծախել։

Այս էլ հերիք չէր. ջհուտ Աղաջանն առաջարկեց իւր մի հասակ աղջիկը Կարապետի որդի Սահակին, որին, տեղական սովորութեան համաձայն Սհօ կրճատեալ անունով էին կոչում։

—Հիմի՛, որ հացիս կէսը պակասեց, Աշտարակն էր իմ գլխաւոր առևտրի կենդրոնատեղին, եթէ այնտեղ խանութ բացուեց, էլ ո՛վ ինձ պէս մի չարչուց ապրանք կ՝առնի, մտածեց Բղդէն և իսպառ քիչ մնաց խելքը կորցնում էր։

Սհա այս հանգամանքներն էին, որ նրան Փալչի Ֆաթմայի դուռն ուխտ ուղարկեցին, այս ձեռնարկութիւններն էին, որ նորա ոտքը Աղաջանի խանութից կտրեցին և երեսն Երևան դարձրին։

Սհա գնել էր Բղդէն Երևանից կարևոր ապրանք և բոշի աղին բարձած՝ յետ էր դառնում, երբ Կարբուց Երևան փոխուած իւր հայրենակից մի վաճառական նրան կանգնացրեց և իւր հետ խօսող ուրիշ անծանօթին ասաց.

—Ամեն օր Կարբի գնացող էիր հարցնում, այս չարչին մեր Սալբու տղայ Բղդէն է, սա է Կարբու անդրանիկ ծնունդը, հիմի տուն է գնում, ինչ ասելու ես՝ սրան ասա՛, սա կը կատարի։

—Եթէ այդպէս է, մի լաւութիւն արած կը լինես, Բղդէ եղբա՛յր, ասաց նրան անծանօթը, եթէ այս թուղթը տանես և դնես ձեր եկեղեցու Կիզի-մատուռ կոչուած զանգակատան լուսամտի վերայ։

Անծանօթը հանեց գլխարկի միջից մի թուղթ՝ եռանկիւնի ծալած և տուեց Բղդէին։

—Անցեալ տարի ես Սպահանումն էի, պատմեց անծանօթը, մի սպահանցի հայ, երբ իմացաւ, թէ ես երևանցի եմ, Կարբին մեզանից մօտ է, խնդրեց, աղաչեց, օձի լեղու թափեց, որ այս թուղթը իմ, կամ ուրիշի ձեռքով հասցնեմ Կարբու զանգակատունը։ սպահանցին ինքը մեր կողմերը չէր եղած. իւր ասելովը՝ նրանք բնիկ հին կարբեցի են եղել. իրանց պապերից մէկը կտակել է իւր զաւակներին, թոռներին և ծոներին՝ երբ և իցէ, ինչպէս որ լինի, էս թուղթը հասցնել Կարբու Կիզի-մատուռի զանգակատան պա-

տուհանը. նզովքով ու անէծքով պատուիրել է իւր կտակը կատարել։

—«Հիմա, ասում էր ինձ սպահանցին, կարծես մեր պապի անէծքը մեր տան գլխին ծանրացել է, մեր մէկը երկու չի դառնում, անբաղդութիւնը տարէց տարի մեզ իւր ճանգերի մէջ է սեղմում։— Ազատում էր, որ էն ցասումն իրանց տանիցը վերացնեմ, որովհետև իրանք աչք չեն բացանում, որ անձամբ կատարեն պապի հրամանը։

—Ահա տարին լրանում է, աւելացրեց անծանօթ երևանցին, որ թուղթը մօտս է, չը գտայ մի կարբեցի, որին յանձնեմ. շնորհակալ եմ բարեկամիցս՝ խնդիրս կատարեց, քեզ ինձ հանդիպեցրեց։

Ամենայն ուրախութեամբ յանձն առաւ Բղդէն և թուղթը դրեց ծոցը։

Այս թուղթն էր այժմ, որ Բղդէի ուշադրութիւնը գրաւել էր։

Դրեց չը դրեց նա եռանկիւնի թղթի փաթեթը Կիզի-մատուռի զանգակատան բաց պատուհանի վերայ, որ նորա աչքերի բբերը յետ բացուեցան, խելացնորի կերպարանք ստացաւ և աչքը տնկեց պատուհանի տակի շարաքարերից մէկի ճեղքին։

Ի՞նչ էր այն։

Դուրս թռան յանկարծ միմեանց ետևից, կարգապահ զինուորների նման, ոսկեփայլ և խոշոր իշամեղուները, որոնց ժողովուրդը բոռ անունն է տալիս և որոնց խայթուածքը կարճի կծածից աւելի կսկծեցուցիչ է։

Բոռերը հետևելով իրարու՝ պատուհանից դուրս էին թռչում։

Միջատների այդ տեսակից ամեն ոք զգուշանում է, միայն մեր Բղդէն էր, որ անշարժ արձանի նման տեղումը մխուեց ու մնաց։ Նա շուարած էր։ Նորա գլուխը միայն ամառուայ շոգին՝ թէժ արևի տակ՝ դաշտումն արածող և ճանճերից ձանձրացած ձիու գլխի նման բարձր ու ցած էր անում. նա աչքով ուղեկցում էր իւրաքանչիւր իշամեղուին, մինչև որ օդի մէջ աներևութանում էին։

Սթափումնը շատ ուշ եղաւ, կերևի, Բղդէի մտքովը մի բան անց կացաւ. մի ակնթարթում գլխարկով տուեց, ճեղքից դուրս եկող միջատներից երկուսին սպանեց։ Միջատը գետին ընկաւ և թափուած խճերի մէջ կորաւ։

Բղդէն կռացաւ որոնելու իւր արած որսերը։

Օ՛հ, սարսա՛փ, ոսկի էր առաջին անգամ նորա աչքով ընկած առարկայն, մի մեծ, մէջը փոս, գոգաւոր ոսկի։

Այնպիսի արագութեամբ չի յարձակուում որսկան կատուն ծակից անզգուշաբար դուրս սողացած մկան վերայ, որքան Բղդէն իւր անձը սարսուռ ձգող ազնիւ մետաղի վերայ։ Զեմ կարծում, թէ նա զդացած լինէր իւր մատի կսկիծը, կամ տեսած լինէր արիւնը, որ սուր քարերին դիպչելով ծորացել էր նորա եղունգի ծայրից։

Բղդէն չը դադարեց որոնել. ինքը երկու հատ բոռ էր սպանել. այդ նա լաւ տեսել էր, իսկ այժմ գտել է միայն մինը. անկարծիք, երկրորդն էլ պէտք է լինի և կայ, մի ինչ որ դեղին փայլուն բան պսպղում է խճերի արանքում. ոսկի է անշուշտ։ Երկմտութիւն չի պէտք, իսկական ոսկի է։ Բղդէն շատ տանջուեց և չը գտաւ։

—Ցիմա՛ր եմ, ի՞նչ է, բարձր ձայնով արտասանեց Բղդէն, իմ բաղդին իմ ձեռքով եմ հարուածում. ո՞ւր եմ թողնում սրանց հեռանան։

Նա դիւթական զօրութիւնով օժտուած թուղթը յափշտակեց լուսամոտի վրայից, գրպանը կոխեց և ձեռքով պինդ փակեց քարի ճեղքի բերանը։

Բղդէն կրակ է կորուել. սարսափելի միջատների խայթիւնը նորա վերայ լուի կծածի չափ սկզբումը չեն ազդում, ոսկու խանդը ցաւի մրմուռի զօրութիւնը չքացրել է։ Բայց այս միս ու արիւն է, քար ու երկաթ չէ, խայթի հարուածը մէկ չէ, երկու չէ՝ հարիւրաւոր սլաքներ են շեշտուում նորա ձեռնամիջին, սրան տանել չի լինիլ։ Որքան և ատամները միմեանց սեղմեց, երակները ձգեց ամրացրեց, բայց և այնպէս յաղթուեցաւ, թուլացաւ, ձեռքն ինքն անգիտակցաբար յետ գնաց խորշաբերանից։

Ո՛վ զարմանք. անցքն ազատ է, բայց բոռերն այլ և ս չեն դուրս գալիս, իսկ բզզոցը զանգակի մեղմացող զոզանջիւնի նման դեռ լսուում է Բղդէի լսելիքում։

Ի՞նչ է այս։

Բղդէն չը կարողացաւ հասու լինել. արդեօք ի՞նքը ձեռքով ճմլել է խորշից գլուխը նոր դուրս հանած ժամանակը մի երրորդ իշամեղուի, որ ոսկի է դարձել և անցքի մէջ ամրացել մնացել, թէ ինչպէս պատահեց, որ խորշն ինքն իրան փակուեց։

Այսպէս է, այնպէս է, վեց հազարեակի զօրութիւնն է,—իւր գիտնալիք գործը չէ, բայց երրորդ ոսկին փականքի պաշտօն է կատարում, կենդանի գանձերին ներսը բանտարկել է, այլ և դադարեց միջատների ուղևորութիւնը։

Ով կեանքի մէջ առիթ է ունեցել տեսնելու բարակ որսկան շանը, երբ նա քանդում է ազուէսի գետնափոր որջի բերանը, նա կը նմանեցնի այս վայրկենում մեր Բզդէին որսորդի բարակին։ Շտապ շտապ յետ է տալիս որսկան շունը ճանգերի ծայրով փորուած հողը և հոտոտելիքը դնչի հետ միասին թաղում ծակամուտքի մէջ հաւաստելու՝ նե՞րսն է այժմ թանկագին մուշտակացու կենդանին։

Սոյն օրինակ քանդում, քերում է Բզդէն արիւնլուայ եղունգներով պատուհանի քարացած, դարերով ամրացած կրի շաղախը, որպէս թէ, իւր խելքով լայնացնելու ճեղքի բացուածքը և դուրս քաշելու ներսումն ամրացած մետաղը. բայց երբ եղունգները չեն բռնում, երբ մատների ոյժն ու յարմարութիւնը անբաւական են լինում ծայրն երևեցնող դրամը դուրս կորզելու, կոլոտը գլուխը կորցրած՝ ատամներն է ի գործ դնում, քիթ ու մռութն է քարերին շփում։

Ի զուր էր խեղճի տանջանքը. կարելի է ասել ամբողջ ժամ ունայն կորցրեց նա. երբեմն կռանում էր, շաղախները քանդում, երկրորդ սպանածը որոնում և դարձեալ ծակում ճեացածի եռևից ձգտում. ոչ մինն է ձեռք գալիս և ոչ միւսը։ Նա սկսեց մինչև անգամ ատամներով կրծոտել քարին կպած շաղախը, բայց զուր ջանք և անօգուտ վաստակ, քարը շաղախից և շաղախը քարից կարծրացել էին։

Յուսահատութիւնից սիրտը քիչ էր ճեում պատռուի, և գուցէ առաջին անգամ իւր երեխայութիւնից դուրս եկած օրից լաց եղաւ՝ ճիշդ կամակոր երես տուած մանկան նման, որի անտեղի պահանջներն անկատար են ճեում քնքոյշ մօր կողմից։

—Ի՞նչ ցաւ ու կրակ է, մրմնջաց նա, հիմա ես ի՞նչ անեմ։

—Ոչի՞նչ, շա՛տ հեշտ գործ,—շտապի՛ր տուն, ա՛ռ բրիչն ու մուրճը և վերադարձի՛ր, դրդեց նրան ներքին ձայնը։

Բայց օրով-ցերեկով ո՞նց անէր. Կիզի-մատուռը գիւղի կենտրոնումն է, դուռը շարունակ բաց է, չարաճճի մանուկները սովորա-

բար խաղում են աւերակի մէջ, վայրի աղաւնիների բներն են քանդում, մաշկաթև չղջիկներ են հանում պատերի արանքներից. բացի դրանից քուչիցն անցկենողը կարող է նկատել նրան, և ահա Բղդէն իւր հացը կերաւ։

Ի՞նչ անի ուրեմն, ի՞նչ քար գցի իւր գլխին։ Նա մնաց տարակուսած կանգնած, ոչինչ ելք չը կայ. յետ ու յետ գնաց անգիտակցաբար, նստեց թափուած քարերից մէկի վերայ ու աչքը տնկեց պսպղան ոսկու երևեցող ափին։ Երբեմնապէս էլ նորա գլուխը յետ է դառնում դէպի դուրս.—այդ զգուշութեան թելադրութիւնն էր։

—Ցորեկո՛վ... գիշերո՛վ... ցորեկո՛վ... գիշերո՛վ... կրկնեց նա մի քանի անգամ այդ անկապ խօսքերն և վերջը տեղիցը կանգնեց։

—Ե՛ւ ցորեկով և՛ գիշերով, թէկո՛ւզ տարիներով, մինչև որ ձեր բունը քանդեմ, իմ սիրուն շողշողուն բոռե՛ր. գլուխս այստեղ վէր կը դնեմ և ձեզ չեմ թողալ այստեղից հեռանաք։ Ի՞նչ ուրախ եմ, որ ձեր ընկերը ձեռքիս տակին ճխլուեց, պատի խորշումը մնաց, ձեր ճանապարհը փակեց, ձեզ բանտը ձգեց։ Ափսո՛ս, սկզբից յիմար ոչխարի նման պէլացել մտիկ էի տալի, թէ ի՞նչպէս են ձեր ընկերները մին մին հեռանում, իմ տունը քանդում, սպահանցու տունը շինում. տե՛ս ի՞նչ Աստուած խելքս առել էր, թլիսմի թուղթը շուտ չէի վերցնում։ Հը՛...հը՛...հը՛... տեսա՞ք ինչպէս տաղ արիք. հարիւրաւոր տարիներ հանգիստ պառկած էիք, ո՞նց հիմի էլ լուռ կացաք ու կուչ եկաք քարի տակին, որ մի ժամից շղշղկաք իմ քսակի միջին։

—Դուք հո ի՛մն էք ու իմը, բայց ի՞նչ եղաւ ձեր երկրորդ ընկերը. ես իմ աչքովս տեսայ, որ գտակով ձեզանից երկսին սպանեցի, ա՛յ մէկն ահա իմ գրպանում, հապա մի՞ւսն ուր է։

—Չէ՛, չէ, գլուխս մահի կը տամ ու ձեզնից ձեռք չեմ քաշիլ, հաստատապէս շեշտեց Բղդէն և նորից սկսաւ շուռէ շուռ տալ գետնին թափած խճերը։

Արևի ուղղահայեաց ճառագայթն այնպէս զգալի կերպիւ չէր ծակծկոտիլ ու փակիլ Բղդէի աչքերը, ինչպէս մի քարի մութը անկիւնից հուրհրատող փոքրիկ մետաղը։ Երեք անգամ միմեանց վերայ ցնցուեց նորա ամբողջ չղայլին ցանցը, մինչ նա փայլակի արագութեամբ յարձակում գործեց իւր որսի վերայ և հողախառն սեղմեց բուռն մէջ։

Այս տեսիլք չէր, երևակայութեան վաղանցուկ խաղ չէր. այժմ Բղդէն բռնած ունի ձեռքի ափի մէջ երկու հատ ոսկի—փայլուն ոսկի. հողը՝ որի մէջ հարիւր տարիներով նրանք թաղուած են եղել, կարծես աւելացրել է նրանց փայլը։

Բղդէն համբոյրներն անդադար կրկնում է և չի կշտանում։ Տարփածուն, տարիներով ձգտած իւր սիրեկանի քամակից և հազար տաժանելի տանջանքներից յետոյ հասած սրտի փափագին, այնպիսի խանդակաթ ակնարկ և համբոյրներ չի դրոշմել իւր սրտի առարկային, ինչպէս կօլոտ չարչին թեթև և փոքրիկ ոսկիներին։

—Այս երկո՛ւ, բարձր ձայնով հաշուեց նա, դեռ քանի՛ երկուսը դարսուած են քո տակիդ, ո՛վ անխօս քար. շատ չի քաշիլ, դրանք բոլորն իմը կը լինին, և, սպասի՛ր էն ժամանակը, ջհուտ Աղաջա՛ն, դու քո հացը կերար։

Բղդէն սկսեց խճերով ծածկել քարի բացուածքը, այնպէս որ ոսկու ծայրն էլ չ՝երևաց։

—Զարն սատանէն հակառակ է, բաց դուռն է, մէկը ներս կը մտնի, ոսկու փայլն աչքերին կ՝ընկնի։ Այն ժամանակն արի՛ էշը ցըխիցը հանի՛ր, համ էն մարդի արիւնը զուր կը թափեմ, համ իմ գլուխս կը կորչի, փսփսաց Բղդէն իւր մէջ և յետ յետ նայելով դուրս եկաւ զանգակատանից։

Նորա բացակայութիւնն երկար չը տևեց. մի բրիչ և մի կռան ձեռքին, գող շան նման, զգուշութեամբ մի տեսակ անցկացաւ Կարբու նեղ փողոցներով և իրան ներս ձգեց Կիզի-մատուռը։

Երկու ժամից աւել նա անընդհատ աշխատում էր. քրտինքը դագաթի վերին կենդրոնից առուացել էր և չստերի պատռուածքից դուրս հոսում։

Աւելորդ աշխատութիւն էր. մի քանի կռանի հարուածներ և ահա՛, և ահա՛ փշուր փշուր, կտոր կտոր կը թափուէր փուխր և փափուկ քարը։ Այդ քարերից շատ կան Հայաստանի ամեն կողմերում. այդ քարերով են կառուցած մեր հռչակաւոր անթիւ տաճարները։ Ճարտարարուեստ քարտաշն այդ քարիցն է տաշել և կերտել մեր սուրբ վանքերի վերայ հայ փառաւոր անցեալի դրոշները։ Հայ ճարտարապետութեանն յատուկ սքանչելահրաշ քանդակներն այդ փուխր քարերի վերայ են ձեռագործուել և այսօր աշխարհքի

մէջ հայկական ճարտարապետութիւն անուն են յատկացրել։ Հեշտ էր ուրեմն Բղդէին փշրել լուսամտի քարը, եթէ նա երկիւղ չը կրէր հարուածների թնդոցով իւր գլխին ժողովել հետաքրքիր հարևաններին։

Բաղդաւոր էր Բղդէն, որ յունիսի վերջերն էր, ամէն ոք իւր կալ ու կուտի, իւր դաշտային աշխատանքի հետ էր, բացի պառաւ կանանցից և մանրահասակ երեխաներից՝ գիւղումը ոչ ոք չը կար. բայց և այնպէս զգուշութիւնը ձեռքից թողնելու չէր, կռանի հարուածները կարող էին հետաքրքրութիւն զարթացնել։

—Է՛հ, ի՛նչ կը լինի, թող լինի՝ էս ժամանակ ո՛վ կայ գիւղումը, որ քարի թրխկոցը լսի. երկու-երեք հարուած, և ամէն բան վերջացաւ, տանջուելով հոգահան եղայ, մտածեց Բղդէն և մի զարկ իջեցրեց քարի անկիւնին։

Նորա ձեռքերը թուլացան, նորա մազերը ոզնու սուր սուր փշերի նման ցից ցից կանգնեցան. այս դրութիւնն է ստանում կենդանին, երբ մի հեռաւոր ոտնաձայն նրան զգալ է տալիս թշնամու մերձաւորութիւնը. Բղդէի աչքերը մթագնեցին, երկաթի գործիքը ձեռքիցը թռաւ, ծնկները ճկուեցին։ Անշուշտ վայր կ՝ընկնէր Բղդէն, եթէ օգնութիւն չը հասնէր նրան նոյն լուսամտի զոգը՝ նա խոնարհեց, գլուխը վայր դրեց լուսամտի վերայ և այնուհետև ինքն էլ չ՝իմացաւ, թէ որքա՞ն ժամանակ աչքերը փակ մնաց նոյն անզգայ դրութեամբ։

Ի՞նչ պատճառաւ։

Մի ահարկու և զարզանդելի խուլ թնդիւն էր, որ բարձր երկնակամարից կամ հեռաւոր անդնդից տարածուեց ղանգակատան ներսը։ Բղդէին թուեցաւ, թէ ամբողջ երկրագունտն իրար անցաւ. մթնոլորտի խաղաղ դրութիւնը նորա փակ աչքերի առաջ երերում էր, սրբավայրը գլխովին տարուբերուեց։

Առաջին անգամ, գուցէ, սև փողի նշանակութիւնը ճանաչելու օրից, Բղդէի կրօնական զգացմունքը վիթխարի հսկայի ահաւորութեամբ կռանի զարկի թնդիւնի հետ՝ մատուռի արձագանգի միջոցով՝ իւր բոլոր վեհութիւնով նկարագրուեց ջերմեռանդութեան և կրօնասիրութեան մէջ սնուած, բայց մոլորութեան մէջ ամէնը կորցրած գիւղացի երիտասարդի աչքին։

Արձագանգն էր այն, որ ներս մտաւ կամարակապ զանգակատան պատերի մէջ դրուած հողեայ բզիկների մէջ, ոլորապտոյտներով անդրադարձ շրջաններ արեց և Բղդէի գործած մեծ յանցանքի ահաւորութիւնը նորա մտապատկերի մէջ կենդանի նկարագրեց։

Բղդէի և ամեն մի հայ-քրիստոնէի համար Աստուծոյ սուրբ տաճարների ամեն մի քարը նուիրական է. նա լաւ գիտէ, որ մինչև անգամ անհաւատ Ցաճիկը, վայրագ Քուրդը, սատանապաշտ Եզիդին մի մթին երկիւղածութեամբ են վերաբերուում դէպի այդ աւերակ սրբավայրը, շատերը ոտքով մատաղ են բերում, ծրագալոյս են վառում և միայն խիղճը կորցրած շահամոլ սակաւաթիւներն են եղել, որ չեն խնայել պիղծ ձեռքերով քանդել, աւերել մեր վանքերը։

Կոլոտ Բղդէն գիտէ այս ամենը և այժմ ինքը ձեռի կեղտ մետաղի համար անհաւատից աւելի ղղուելի ու անգտնելի գործ է կատարում, իւր ձեռքով կործանիչ է հանդիսանում իւր նախնեաց արեան քրտինքով կառուցած սուրբ տաճարին։

Այդ արդարացի պատճառաւ՝ ինքը՝ ահաւոր սրբութիւնը եօթն թերթեան երկնքից լսելի արեց իւր ահեղասաստ բարկութիւնը։

—Մեղա՛յ քեզ, Տէ՛ր, սևերես մեղաւոր եմ Քո առաջին, հաղիւ երկչոտութեամբ մի շշունչ արձակեց շրթունքներից կոլոտը և անվստահ հայեացքով, կուչ ու ձիդ անելով երեսը դարձրեց դէպի զանգակատան կաթուղիկէն։ Ես մեղա՛յ Աստուծոյ, խնայի՛ր ինձ, ո՛վ սուրբ Կիզի-մատուռ, մի՛ բլիր իմ գլխիս, աղաչեց Բղդէն, քեզ էլ քաջ յայտնի է, որ քեզ քանդելու մտքով չը զարկեցի քո քարին։

Կարծես, երկնային բարկութիւնն անցաւ, ամենայն ինչ նախկին անշարժութեան մէջ մնաւ, լռութիւնը թագաւորեց, արձագանգը դադարեց։

Մի քանի րոպէ ևս մնաց Բղդէն և գլուխը բարձրացրեց։

—Հապա ի՞նչ անեմ, թողնե՞մ այս պսպղան ոսկիքը քարի տակին թաղնուած, կամ թէ թլիսմը կրկին տեղը դնեմ, ճանապարհ տամ՝ գնան, հեռանան, ո՛վ գիտէ ո՛ւմ ճանգն ընկնեն ու ես այստեղ աչքերս պլշած՝ ձեռնունայն դատարկ յե՞տ նստեմ և օրը մինչև երեկոյ ոտքիս կաշին ուտելով, լեզուս կէս գազ կախած, որսորդի շան պէս գիւղէ գիւղ քարշ դամ, թէ մի քանի սև փող պէտք է աշ-

խատեմ, որ նրանով կարողանամ փողի, անունի տէր դառնալ ու ջհուտ Աղաջանին—իմ ոխերիմ թշնամուն հողի հետ հաւասարացնել, գլխի վերայ կոծանել։

—Ամա՛ն, ո՛վ սուրբ Կիզի-մատուռ, քո զօրութիւնի՛ն մատաղ, տարեկան հինգ նաւակատիկին մի մի սպիտակ գառը քո գառանը կը մորթեմ, հում հում կը բաժանեմ, միայն թէ գու մեղք չը համարես, չը բարկանաս, գլխիս խռով չը կենաս, թողնես, որ ես էս քարը տեղահան անեմ, ոսկիքն իմը շինեմ, ջհուտ Աղաջանի աչքը հանեմ, ես խօսք եմ տալիս՝ նորից իմ ձեռքով քարն իւր տեղումն յարմարացնել։

Բղդէն սիրտ առաւ իւր խոստմունքից և երեք անգամ երեսին խաչակնքեց։

—Հիմի գիտեմ, որ Կիզի-մատուռն իմ կռանն է, վստահօրէն ասաց նա, երբ իւր աչքին երևաց քարի ներքին կողմը, քարքարուտների մօտ, մի լայն ճեղքուածք։

Անմիջապէս բրիչի ծայրը խոռոչին դէմ տուեց Բղդէն և մի վերջին ուժով քարը տեղահան արեց։

—Բ՛զ...վը՛զ...պը՛զ... շչացին Բղդէի ականջին հազարաւոր իշամեղուներ և իրար խառնուեցին։

Մի բոպէաչափ շշմեց Բղդէն, անդգայօրէն շրթունքները յետ բացուեցին, աչքերի բբերն ու բունը լայնացան, մատները անգիտակցաբար շռուեցին, իրարից հեռացան, և ո՛վ գիտէ, դեռ կարելի է շատ մնար այդ անբնական դրութեան մէջ, եթէ նոյն ինքն անբան միջատները չը սթափեցնէին նրան։

Բոռերը գտան իրանց հանգստութիւնը խանգարող թշնամուն, սրեցին իրանց՝ առանց այն էլ՝ սուր խայթոցները և չորս կողմից գրոհ տուին քաջ պատերազմողների հմտութեամբ Բղդէիս վերայ։ Սուր սուր սլաքների հարուածից աւելի զգալի էին միսուում իշամեղուների կնճիթիկները Բղդէի երեսին, պարանոցին, աչքերին, քթին, ձեռքերին, միով բանիւ մարմնի բոլոր բաց տեղերին։

Ի զուր չէ՞ր նորա ճչոցը. նա սկսեց աչքերը փակել և ձեռքերը օդի մէջ պտտեցնել, որպէս թէ իւր բազուկների զօրութիւնով ցրուելու թշնամու բանակը։ Բայց շատ սխալ էր նորա հաշիւը, թըշ-

նամին խիստ հզօր է եղել. կատաղի միջատները այդպիսով աւելի գրգռուեցին և աւելի խստօրէն յարձակում գործեցին։

Էլ չը տարաւ Բղդէն, նա յաղթուեց. կծած տեղն ուռչում է ընկուզաչափ և բարձրանում։

Բղդէն երեսի վերայ վայր ընկաւ խճերի մէջ։

Այժմ թշնամու բանակին օգնութիւն հասան Բղդէի իրան ձեռքերը. ապտակներ է, որ իջեցնում է թշուառական մոլորուածն իւր գլխին, վզին, երեսին. այդպիսով, իւր խելքով, բոռերի դէմ է պատերազմում, բայց իսկապէս ինքն իրան է ծեծում։

Այդ հնարքն էլ չ՝օգնեց։

Բոռերն աւելի զայրանում և չեն հեռանում. շատերն սկսեցին խայթոցները նորա հագուստի գործուածքով ներս խցկել։

Այս անգամ անձնապաշտպանութիւը յաղթեց ագահութեանը. կսկիծն ու մրմուռը, քիչ է մնում, Բղդէին ուշագնաց անի. նա աչքախուփ, խարխափելով դուրս ընկաւ մատուռի միջից։

Նա փախչում է աննպատակ դէպի դաշտը։

Նորա բաղդից ոչ ոք չը հանդիպեց նրան, ապա թէ ոչ, ամենքը կը վախենային այս մարդակերպ փչուած, տկզած տկից։

Միջատների կծած տեղերը հաւասար ուռել էին, աչքերի կոպերն ամբարտակի նման բարձրացել, ծածկել էին տեսանելիքը, մի մի նեղ անցքից միայն աչքերը հազիւ գործում էին։

Ցաւը չը թողեց Բղդէին շատ յառաջ վազելու։

Մի առուակ խոխոջելով վայր էր հոսում լեռնաթմբից և Բղդէն նստեց ջրի ափին ու գլուխը դէմ տուեց փոքրիկ ջրվէժի տակին։

Մի դիւթական հանգստութիւն, մի մեղմիչ զովութիւն ամոքեց ցաւի կսկիծը։

Կօլոսը գտաւ իւր դեղը. սառը ջուրը փրկարար ազդեցութիւն գործեց։ Աւելի մեղմացուցիչ էր լինում հեղուկ տարրը, եթէ երբեմնապէս մի բարակ քարի, թէև լինէր նա ոչ ցուրտ, հովահարում էր ջրի թրջած տեղերը։

—Ափսո՛ս, ջուրը տաք է, մտածեց Բղդէն, ի՛նչ լաւ կը լինէր, եթէ սուրբ Յովհաննէսի սառն աղբիւրը հեռու չը լինէր, բոպէի մէջ երեսիս ուռուցքները կը նստացնէր։

Երկար չ՝եղաւ նորա մտածմունքը. անձը քաղցր է, ցաւի

խտութեան դէմ՝ տաք առուակն անբաւական էր, նորա արած տպաւորութիւնը վայրկենական էր, ուռոյցը քանի գնում՝ բարձրանում էր, հզօր միջոցների պէտք էր դիմել, և այդ միջոցը—իւր բուժուելու ամենաճիշդ դարմանը նա գտաւ սուրբ Յովհաննէսի ցրտասառոյց աղբրակը։

Կիզի-մատուռ, ոսկի, ամենը զոհուեցին անձի առողջութեանը, բոլորը Բղդէն մուռացաւ։ Ի՞նչ արեց, մոռացա՛ւ, այն էլ Բղդէ՞ն։

Հազար ա՛խ ու վայ արեց, հարիւր անգամ ծնկները ծեծեց, քանիցս քայլերն իրանք իրանց էին մատուռի կողմն ուղղուում՝ բայց կրկին յետ էին կասուում։ Թշնամու բանակը քնած չէր։ իշամեղուներից մի քանիսը գաշտումն էլ նրան հանգիստ չէին տալիս, առ ոչինչ համարելով Բղդէի գործ դրած զէնքերը—ձեռքերը, հագուստի քղանցը՝ ձեռք չէին քաշում նրանից։ մի յանգուգը մինչև անգամ իջել էր նորա թիկունքին և իւր բարակ ու սուր կնճիթը շորերի գործուածքների միջովն էր ցցել Բղդէի թիկնամէջը։ Ի՞նչ դժուարութեամբ ձեռք հասցրեց Բղդէն և բռուին հեռացրեց։

—Ո՞վ է իւր գլխիցը ձեռք քաշել, որ բռուերի ճանգն ընկնի, կամ ո՞վ կը հասկանայ, թէ ամեն մի բուն երկու երեք թուման փող ածի, թլիսմի թուղթը գրպանումս է, էս օր չը լինի, էգուց լինի, դեռ ցաւի կսկիծը հովացնելու ճարը տեսնեմ՝ ասաց վերջապէս Բղդէն, դարձրեց երեսը դէպի հարաւ և փութաց բռնել Քասախ գետի խոր անցքի ճանապարհը։

Սուրբ Յովհաննէսի աղբրակն էր շտապում նա։

ԺԴ.

ՍԱՒԻՐԲ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍՆ ԵՒ ԻՒՐ ԱՂԲԻՒՐԸ

Կարբուց դէպի արևելա-հարաւ, Քասախ գետակի ձորաժայռի վերայ, մի գետնափոր խղճուկ գիւղի մօտ գտնուում է մի կիսակործան սքանչելակերտ աւերակ վանք։

Գիւղի կողքովն անց է կենում Աշտարակից Աբարան տանող ճանապարհը, որտեղից շատ հեռու չէ հսկայական շէնքը։

Սովորական անցորդը, կամ անհետաքրքիր գեղջուկը մի բարեպաշտական երկրպագութիւն մատուցանելով կատարած կը հա-

մարի իւր պարտքը դէպի քրիստոնէական սրբարանը. իսկ հնախոյզ գիտնականը յանցանք գործած կը լինի, եթէ ժամեր և օրեր չը նուիրէ ճարտարարուեստ և հրաշալի շէնքի ուսումնասիրութեանը։

Յովհաննու վանքն է այդ մեծափառ տաճարը, Արագածոտն գաւառի բազմաթիւ հռչակաւոր վանքերի առաջիններից մինը։

Կար ժամանակ, որ Յովհաննու վանքի պարսպում շէն էին հարիւրաւոր վարդապետական խցեր իրանց տնտեսատնով, լիառատ մառանատներով, թանգարաններով և ժառանգաւորաց դպրոցով. մի օր Յովհաննու վանքը կենդրոն էր Արարատեան աշխարհի աստուածաբան հեղինակ մատենագիրների. 700 տարի առաջ էր այդ, իսկ այսօր միայն քարակոյտների դիզուածքներ և պատերի բեկորներ են մնացել նախկին փառազարդութիւններից։

Հրաշասքանչ է Յովհաննու վանքի ճարտարապետութիւնը. ամբողջ շէնքը կոփածոյ կարմիր և սև քարերից պնդապէս ամրացած և շաղախուած են միմեանց հետ. մեծ դժուարութեամբ հընարաւոր է այսօր էլ որմնաքարերի կցուանքը որոշել։

Մի ահագին քանդակալից և դրոշմաւոր յաղթանդամ շինութիւն պարսպի միջակէտումը հպարտ կանգնած՝ զետեղում է իւր մէջ երկու լայնադիր տաճարներ։ Մինը գաւիթն է և միւսը բուն տաճարը։

Հիւսիսից, երևի վերջին դարերում, միացած է փառահեղ շինութեանը մի նոր եկեղեցի սագաձև կամարով։

Երկու կաթուղիկէ հովանաւորում են մեծանիստ տաճարին։

Մինը կանգնած է լայնատարած գաւթի գլխին, ամրացած չորս բոլորակաձև հաստատուն սև ապառաժեայ կոփածոյ սիւների վերայ, իսկ երկրորդը՝ բուն տաճարի գլխին։

Երկուսն էլ կիսաքանդ են։

Թէ տաճարի և գաւթի միջին կողմը և թէ արտաքին երեսը լիքն են զարմանալի նուրբ քանդակներով. զանազան խաչեր և սրբոց պատկերներ են ներկայացնում այդ քանդակները։

Վանքի հարաւային պատի վերայ, դրսևից, վերից վայր ձգուած են երկու խաչաձև կարմիր քարեայ շրջանակների մէջ հարաւային պատուհանները. մի այդպիսի շրջանով ևս մէջ է առել արևելեան կողմից սեղանի լուսամուտը։

Վանքը կանգնած է անդնդախոր ձորի ծայրին՝ քարափների վերայ։

Մի ահագին այր ձորի կողմից մտնում է ուղիղ վանքի տակը։

Վանքի հարաւային կողմը Քասախի ափին ձորի մէջ քարափների խոռոչների մէկից դուրս է ցայտում սուրբ Յովհաննիսի ամենապարզ և վճիտ աղբրակը։

Ոչինչ էջք, ոչինչ ճանապարհ դէպի աղբրակը վանքի պարսպից թոյլ չեն տալիս ամէնի ժայռերը. սեպաձև քարափները դուրս են ցցել վանքի տակի քարայրի շարունակութեամբ իրանց խորթ ու բորդ քիթ ու մռութը, հէնց իմանաս՝ համբոյր տալու ձորի միւս ափերի ժայռերին, իսկ դրանց տակը կազմուել է անհուն անդունդ, կարծես, վերևից նայել վստահացողին գահավէժ կործանելու։

Ուզում եմ ասել, թէ աղբրակը երկու-երեք հարիւր քայլ հեռաւորութիւն հազիւ թէ ունենայ վանքից, բայց իջնելու ճանապարհ միանգամայն չը կայ։

Հաշուի տակ չեն մտնում գիւղական մանուկները. նրանք գետի յորձանքը ճղելով՝ կարող են միշտ խմել սուրբ Յովհաննիսի աղբրի քաղցրանոյշ ջուրը. նրանք վայրի այծերից աւելի ճարպիկութեամբ ներքև կը սողան ամեն մի քարանձաւի խորշից։ Քասախի ձորամիջումն երեխաների համար անմատչելի տեղ չը կայ։

Կանոնաւոր և միակ ճանապարհը, որտեղից կարելի է այցելել սուրբ Յովհաննիսի աղբրակին, այդ Կարբու ձորամուտքն է՝ վանքից կէս ժամաչափ հեռի. նոյնքան էլ կը աւելի ձորամուտքից մինչև աղբիւրը։ Նշանակում է՝ Յովհաննու վանքից աղբրակը գալու համար՝ մի ամբողջ ժամ զոհելու է։

Շրջակայ բնակիչների համար նուիրական սրբատեղի է սուրբ Յովհաննիսի աղբրակը։ Ձորի մէջ՝ աջ ու ձախ ափներից՝ շատ տեղեր բղխում են մեծ ու մանր վճիտ աղբիւրներ, բայց նրանից ոչ մէկն այն յարգն ու նշանակութիւնը չ՚ունի, ինչպէս այս ընկուզի տրամագծի չափ հազիւ բղխող աղբրակը։ Ամեն ոք մի ներքին երկիւղածութեամբ է արտասանում սուրբ Յովհաննիսի աղբրի անունը. հազարաւոր հրաշագործութիւններ պատմուում են պառաւներից սուրբ Յովհաննիսի աղբրի մասին. նորա ուխտաւորն անպակաս է։

Հարցասիրական է լսել աշտարակցի երկու պառաւի խօսակցութիւնը. դրանցից մինը թող լինի հանգուցեալ Քարտաշենց պառաւը, միւսը՝ իրանց հարևան Գիւլբահարը։

—Հաստատ կենայ սուրբ Յովհաննէսի աղբրի ակը, մեռնիմ նորա տիրոջ՝ սուրբ Կարապետի ոտի տակին, ասում է Քարտաշենց պառաւը. աղջի՛, վեց ամիս էր Հօլիս (Հոիփսիմէ բառի կրճատումն է) դող ու էրոցքի մէջ տանջուում ու մաշուում էր, էլ գրբաց ու ջինդար չը մնաց, որ չը լիացրինք, խունկ ու մնին հօ՛ հաշիւ չը կայ, որ սրբերի դռներին վառեցինք. մեծ տէր-Առաքելի կապած դողը թրի պէս կտրում է. խեղճ երէցն երեք չորեքշաբթի իրար վերայ կապեց երեխիս դողը, ճար ու մունքիւն չէլաւ. լալազար ծաղկի նման կարմրաթուշիկ բալէս մի բարակ դերձան էր դառել, ոսկրները մէկ մէկ համարուում էին, քիթը բռնէիր՝ հոգին կը տար. մնացել էինք մոլորուած, ուշք ու մտքներս միանգամայն կորել էր, սուրբ Յովհաննէսի աղբիւրը, հէնց բռնի, մոռացել էի։ Ասում է՝ ծոմն ընկնողը ձեռները կ՚ածի։ Լոյս դառնայ տատմէր պառաւի հէրը, որ սուրբ Յովհաննէսի աղբրի անունը չը տուեց, ես ինձն ու ինձ գետինը մտայ. դու մի՛ ասիլ, հէնց սուրբ Յովհաննէսի աղբիւրն է մեր վերայ բարկացած եղել։ Զօրանայ Տրդատս, էն օրն և եթ մի շիշակ, տարեկան, դմբռճիկ թօխլի-ոչխար է առնել, ձիու վերայ նստել, առջևը դրել, մենք էլ տուն ու տեղով հաւաքուել ենք, տարել սուրբ Յովհաննէսի աղբրի մօտ մորթել, մատաղ արել։ Աղջի՛, կ՚աւա՞տաս, Հօլուս աղբրի սառը ջրովը լողացնելս ու դողն ու էրոցքը դանակի պէս կտրիլ կորչիլը մին էլաւ։ Ազիզ քօրփէս (քոչբեկ) մի շաբթի մէջ առաջուանից աւելի լաւ լցուեց, կարմրեց, վռշնեց, էս օր էլ հօ՛ քո բարի աչքովդ տեսնում ես, գեղի աղափ աղջկերանց աչքն ու մարալն է, թևերն եկել են, էս օր էգուց կը թռցնեն։

—Ընչի՞, քի՛րս (ֆոյբ), դու սուրբ Յովհաննէսի աղբրի զօրութիւնից խամ էի՞ր, մեղադրում է խօսակիցը, դու չը գիտե՞ս, որ ինքն է դող ու էրոցքի աէրը. գարունքը ծէդում է, չորս բոլորքի գեղերից նորա ըխտաւորը չի կտրուում, թուրք ու հայ, ով դողացնում է՝ դպա նրան է վազում, փրկուում ու յետ դառնում։ Ես ինքս էլ Մողնու ծեփի տարին [1]) էնքան դողացրել էի, որ ուժից ընկել

[1]) 1840 թուականին էր, կարծեմ, Մողնի գիւղը ժանտախտը աւերեց։ Կառավարութիւնը զօրքով չը ջնջատեց, հաղորդակցութիւնն արգելեց։ Այդ արգելքը ժողովուրդը ծեփ կամ ծեփել բառով էր արտայայտում։

էի, երեսիս գոյնը՝ դեղին զաֆռանը քեզ օրինակ. շատ էլ տապտապում էի՝ օր յառաջ ինձ քցել սուրբ Յովհաննէսի աղբիւրը ու ական առաջին շինած պստիկ գեօլիցը (լճակ) մի երկու փարչ ջուր վրէս ածել, բայց քեզ յայտնի է էն տարուայ ցասում բարկութիւնը, գնայ, ոչ յետ գայ, իսէր բանը (ծանրախոսը) Մոզնին վեր էր կալել, ռսի սալդատը չորս բոլորքը կապել նստել էր, երկնքի թեւաւորներին էլ չէին ուզում բաց թողալ, ո՞վ էր իւր գլխիցը ձեռք քաշել՝ որ գնայ իր ոտովը կրակը մտնի, կէս սհաթումն ուռուցուորի, սեւանայ, անծուխ կտրուի ու ճրագի պէս հանգչի. քո միտը կը լինի, կարծեմ, հասած կատարած աղջիկ էիր, էնպէս չի՞, ես երկու տարուան քօղը գլխիս հարսն էի։

—Քա ի՞նչ ես ասում, էս օր էլ աչքիս առաջին է, ընդհատեց Քարտաշենց պառաւը, սալդատների մեծաւորին կռնատ կապիտան էին ասում, մեր տանն էր կենում. դէ՛, էն ժամանակն էսքան այվան օթախները (վերնայարկ) ո՞վ էր սեւցրել, գեղի լաւ տներիցը մինն էլ մեր էս օրուայ խոտանոց դառած կտեր օթախն էր։ Հէնց էն տարին ես նշանուեցի։ Էն գրողի տանելուն, ո՛վ գիտէ, մեռած է՞, թէ կենդան, իւր գործքովն իրան օղորմի, մի օր թունդրի համար աթար (ջոկոր) ներքև ածելուս՝ մին էլ օթախիցը դուս եկաւ ջրի փարչը ձեռին ու ոտով գլխով ինձ հասկացրեց, թէ գնա՛, ջուր բե՛ր։ Դէ՛, նորա աչքին ո՛վ էր երևում, շուաքը տեսնելուս՝ օխտը պուճախն էինք ներս պրծնում, մէրս մահի կը տար, հէնց ահ էր տուել ինձ ու մեր լսի բաժին ջրատար Թէլլուին՝ պստիկ աղպօրս նշանածին (էլ), խեղճն երկու տարէն հարսն էր. հէնց որ լսում էինք, թէ ռաները բակումը ման են գալիս, մենք տեղներս սասանում էինք։ Սատանական էր, էդ օրը մէրս գնացել էր մեր խնամի Մայրանին գլուխ ապրէք (մխիթարանք)՝ իւր փարբեցի հարսի մօր աշխարհքիս ցաւ ու դարդիցը ազատուելու համար. տղամարդկանցից էլ մեր տանն ոչ ով չը կար. ես էլ գիտէի, որ կռնատ կապիտանը տանիցը հազարիցը մի անգամ չի դուրս գալիս, արխէյին բարձրացայ կտուրն ու աթար ներքև թափեցի։ Էն էի ասում, աղջի՛, որ յանկարծ դուռը բաց չ՚արեց ու շէմքի վերայ կանգնած փարչն ինձ մեկնեց, միսս փշաքաղուեց։ Ճարն ի՞նչ, գնացի, լցրի ու աղլուխս ընչանք պնչիս ծէրը ցած քաշած՝ գլուխս կրծիս մէջ

կոխած՝ վերև բերի։ Տեսայ՝ դուռը ծածկել էր ու ներս մտել։ Սիրտ չ՚արի, որ տուն մտնեմ, դուռը կամաց ծեծեցի։

—Պե՛ր, ձէն տուեց կռատ կապիտանը ներսից։ Մեր տղէքն ասում էին, թէ հայերէն կենտ երեք խօսք գիտէ—բեր, հաց, ջուր. էն էլ սուտ ու սխալ էր ասում. բեր ասելու տեղակ՝ ասում էր պեր, հացին՝ խաց, ջրին էլ՝ չուր։

—Ի՞նչ անեմ. ահահար, գողահար դուռը կամանց ճռռացրի ու սիրաս լքլքալով տուն մտայ։ Ի՞նչ ես ասում, ա՛յ մէրս, մտիկ եմ տալիս, օթախումը մարդ չը կայ։

—Բաս ո՞ւր կորաւ, սատանայ հօ չէ՞ր, որ գետինը վէր խորտակուէր, ի հարկէ, մի տեղ կուչ եկած կը լինէր, խօսքը կտրեց խօսակիցը, երևում է մոքումը չարը բնակալած է եղել։

—Սուտ չես ասում, շարունակեց Քարտաշենց պառաւը, գրողը նորա բկիցը կպչի՛, նրան խեղդի՛, ջրի փարչը պատի տակին վէր քցեցի ու ետ դառայ թէ չէ, մին էլ էն տեսնեմ, էն սև սրտին դուռը ծածկել է ու միջքով դռանը դէմ ընկել. դու մի՛ ասիլ, փորումն օձեր է ունեցել. քա՛, ի՞նչ ես ասում, աչքերս սևացան, բերանս տաք ջուրը կոխեց, ոտներս բռնուեցին, տեղն ու տեղս մնուեցի, մնացի, երբ որ էն ծակծկոտուելուն ժանիքը յետ բացարած՝ լիրբ աչքերով ինձ մտիկ տուեց։

—Հողե՛մ նորա գլուխը։

—Ոնց որ մի նետ օձ, մին էլ էն տեսայ՝ ունեցած չ՚ունեցած ձախ ձեռքը շլինքովս է փաթաթել, ուզում է թուշս բերանն առնի։ Ընտուր են ասել՝ Աստուած սարը կը տեսնի՝ ձիւնը կը դնի։ Աստծու ողորմութիւնն էր, որ աջ ձեռքն արմնկիցը կտրած էր։

—Է՛... յետո՞յ... հետաքրքրութեամբ բերանը կիսաբաց՝ հարց տուեց Գիւլբահարը։

—Յետոյ նորա խնդո՛ցը, թէ իրան կեր կրլնէի, բերնի տաք գոլը որ երեսիս չը դիպաւ, ոնց որ տկի բերանից դուս փչած արաքզահոտ։ Դեռ յառաջ ծնկներս մի բոպէ ծալուեցին, քիչ մնաց՝ էն քօռանալուի պռօշներն երեսիս էր առնում։ Մին էլ, հէնց իմանաս, թէ զինաւոր սուրբ Գէորգը կարմիր ձիու քամակին ինձ օգնութիւն հասաւ. մի էնպէս ծուռց բարձրացրի, որ օճուքը թնդաց, դերանները դղրդացին ու երկու ձեռքով որ դօշին հուպ տուի, ձեռը շրն-

քիցս պոկ եկաւ ու Թիկունքի վերայ Թրխկալով՝ գետնին փռուեց. բարդու ծառը քեզ օրինակ, որ կարում են ու շուռ տալիս։

—Ա՛յ Թէ աչքը հանել ես։

—Ընչանք կռնատ կապիտանն ուժը կը հաւաքէր, խելքը գըլուխը կը գար ու վեր կը կենար, ես շունչս մեր հացատանն առայ, ու ազատուի՛ ամեն հայ-քրիստոնեայ խաթիից ու փորձանքից, ինչպէս որ ես ազատուեցի։ Էլ էդ բանից յետոյ՝ օձի մի՞ս էի կերել, որ ոտս կտուրը դնէի՝ քանի էն գրողի խեղդածը մեր տանն էր կենում։ Լա՛ւ, որ Աստուած աշխարհքի աղօթքը լսեց, խեղճ եկաւ, խէր բանը (ֆանտասիա) վերջացաւ, ճամփէքը բացուեցին։

—Ախար խօսքդ մոռացար։

—Հա՛, էն էի ասում, շարունակեց Քարտաշենց պառաւը, էդ օրուանից դողը ջանս մտաւ, էլ դուս չը գնաց. օրէց օր հալ ու մաշ էի ըլնում։ Էդ հերիք չէր, մի առաւօտ էլ լուսադէմին կուժն ուսեցի, ծէգծէգելահան գնացի ջուրը։ Քուչէքում Ադամորդի չը կար, առուի վերայ՝ ջրլցքումը՝ մի հարս, մի աղջիկ չէր երևում։ Ես իմ կարճ խելքովս կարծել եմ, Թէ որտեղ որ է, լոյսը կը բացուի, աղօթարանը կը կապըտի. սիրտս հանգիստ մօտենում եմ ջրլցքին, կուժը լցնում, հանում, առուի ափին կանգնացնում, ուզում եմ, սաքի Թէ, երեսս լուանամ, կուժն ուսեմ, յետ դառնամ։ Դեռ երեսիս մի անգամ էի չոփ տուել (ջրով սրսկել), մին էլ առուի մէկէլ երեսին աչքիս առաջին մի կատուի չափ մարդ է ցցուած. ոչ աւել, ոչ պակաս՝ մեր պոչը ծաղիկ սև կատուն քեզ օրինակ։

—Ցիսո՛ւս ու Քրիստո՛ս, երեսին խաչ հանեց Գիւլբահարը։

—Ա՛յ քեզ մատաղ, էս պստիկ մարդը քիչ քիչ ձգուեց, ձգուեց, երկարեց, բարձրացաւ, դառաւ Ճանճապանենց մեծ բարդի ծառի չափ, հաստութիւնն էլ՝ Խէչանենց պոպոքի ծառիցն երկու անգամ աւելի։

—Աղջի՛, բա դու նստել մտիկ էիր տալի՞ս, ախար ալք է էլել։

—Հողը գլխիս, ցեխն արևիս էի մտիկ տալիս, զո՛րթ է, աչքերս բաց էին, բայց միջին լոյս մնա՞ցել էր, կամ գլխումս զօրութիւն կա՞ր բան հասկանալու. մին էլ տեսայ, որ էդ ալքը Թռաւ ջրի մէջը ու լոք լոք տալով՝ իմ կողմն է անցկենում։ Դէ՛, Ֆիդոյի Թո՛ռը, ոտներդ իրար տո՛ւր։ Ծտի պէս սեղիցս վեր Թռայ ու երեսս

յետ շրջեցի։ Էլ չը գիտեմ, ո՞տքս դիպաւ, թէ ալքը խփեց կժին ու փշրեց. չրխկոցի ձէնն ականջս ընկաւ, բայց ես էլ չը կանգնեցի, մինչև տուն մի շնչի փախայ ու տեղաշորիս վերայ փռուեցի։ Էլ հօ՛ աչքս չը փակուեց, ուրիշները դրանից յետոյ օխտը հանգ (անգամ) քնեցին, նոր լոյսը բացուեց։

—Վա՛յ թէ ձեռաց դողդ կտրուեց. դող ու էրոցքը մի փուչ (ընչին) բանից կտրուում է։

—Ինչ էլա՞ւ. դու ոչ մեռնիս, դողացնելը դու ըտուց յետոյ տե՛ս, ատամներս որ իրար չէն կպչում, կասես, ջաղացի չախչախ, ձեռ ու ոտս՝ ոնց որ մի ուռռու լեզուակ տերև՝ թունդ քամու առաջին։

—Բաս վերջը դողդ ո՞նց կտրուեց։

—Դրախտումը ծլվլա՛ս, դու իմ ջրատար մէ՛ր, խեղճի հոգին դուրս եկաւ. ոնց որ դու ես ասում, էլ բան չը մնաց՝ արինք։ Նատերը խորհուրդ էին տալիս՝ Թաքիա գեղի թուրք օձ մանածող Օջաղոլլուն բերել, որ օձի գլուխը լիզուիս վերայ դնի, աղօթի, բայց ո՞ւր էր ճանապարհ, անտէր կեր ցաւը (ծանոթաթ)՝ ոնց որ երկնքից վէր ընկած՝ մտաւ Մողնի գեղը, անսուր, անդանակ բրդեց խեղճ մոդնեցոնց ու ողջ գեղը ճրագի պէս հանդցրեց. գրա պատճառով ամեն կողմից ճանապարհները կապուեց, գնալ գալը, ոտքը կտրուեց, էլ ի՞նչ Օջաղոլլի, ի՞նչ օտարական. սալդատի ահիցն ո՞վ էր տանից դուրս գալիս։

—Ախջի՛, հիմի էդ ռաի արածն Աստծուն ընդդէմ չէր գա՞լ, որ ճամփէքը կտրել էին, սաքի թէ ցաւն ուրիշ գեղ չ՚անցկենայ։

—Հօ՛, քո աչքովդ տեսար, որ ցաւը Մողնուցն էն կողմը չ՚անցկացաւ. Աշտարակը Մողնուց շատ հեռու է՞, ձէն տաս՝ կը լսուի, մի ուլի քիթ խոռուե՞ց. Կարբին, Փարբին, Պատի գեղը, Ցուշին Մողնու չորս բոլորքի գեղերն են, հինգ օրէն ճանապարհ հեռու չեն, ընչի՞ մեի մի տեղը չը ցաւեց ու մէնակ Մողնին հոդեց—հոգի կորաւ։

—Քա՛, խեղճ ես, հոգուդ մեղք մի՛ անիլ, Աստծուն էլ ընդդէմ չը լինի, գէ՛, էն է Աստծու բարկութիւնն էր, Իր հրամանն էր, որ կերցաւը Մողնումը գոյանայ, ընտեղ էլ վերջանայ, թէ չէ ցաւը մա՞րդ է, որ թօփ ու թուանքով, գիւլլայ-բարութով յառաջը կտրես, տուն չը թողաս. Աստծու տակիցը փախչել չի լինիլ, մէ՛րս,

դու քո խօսքդ մի՛ մոռանալ. յետոյ ո՞նց արիր, որ դող ու էրոցքդ պրծաւ։

—Մենք մի մեծ, չալիկ-մալիկ աքլոր ունէինք, էնքան նախշուն ու սիրուն էր, որ արևի տակին ֆռֆռում էր, պոչի ջղէն (ոփողաղի պուչի էրէյոյն ֆեռոուբը) քրդի թրի պէս կռացել էր. տեսնեմ՝ մի օր մէրս բռնել է, զոզնոցի մէջ փաթաթել։

—Դէ՛հ, մաշկներդ ոսներդ անցկացրո՛ւ, ասեց, ուր որ կ'երթամ՝ քամակիցս անխօս արի՛։ Ես էլ ի՞նչ իրաւունք ունէի՝ պռօշա պռօշիս տամ, կամ բան հարցնեմ, հորթի պէս եռևիցը վազեցի։

—Մտել ենք ձորը, ուռի ծառերի փռնու�՝ներովը (մացաուաբ) անդադար վերև ենք բարձրանում. ընչանք Մողնու ձորն անցկացանք, մերը մեզ հասաւ, ծառ չ'եղած տեղը կուզէ-կուզ ենք գնում, որ չը լինի՞ թէ ձորի թմրից մի սալդատ տեսնի ու գլխնեբիս տայ, յետո դարձնի։

—Էլ ի՞նչ յետո կը դարձնէին, կը տանէին գեղից դուրս շինած կարախտինումը (կարանոպէ) մի շաբաթ կը պահէին, օրն երեք անգամ մուխ կը տային։ Միտդ չի՞, դժուարն էն էր գեղիցը դուս գայիր, բռնում էին մխակոլոլ անում։

—Դորա համար մենք հլ կուչ ու ձիգ անելով, շուաքներիցս վախենալով, խլշկոտալով՝ ոնց եղաւ, մեզ քցեցինք սուրբ Յովհաննէսի աղբիւրը։ Կարբեցի երեխէքը գետումը ձուկն էին բռնում. մէրս կանչեց, աքլորի գլուխը կտրել տուեց, կրակ արեց, աքլորը փետրահան արեց, սուրբ Յովհաննէսի իրան ղզլան, զուլալ ջրովը լուաց, լսի պէս սիպոկացրեց. քեզ յայտնի է, փայտէ շամփուր էն տեղ հարիւրներով կայ, գնացողը շինում է, մատաղը խորովում ու քարափի տակին թողում։ Մէրս շամփուրն անցկացրեց, խորովեց ու էն տղէքանցն ուտացրեց. խեղճը ոչ ինքը մի կտոր բերանը դրեց, ոչ ինձ մասնաւորեց։ Յետոյ երեխէքանցը հեռացրեց, շորերս հանեց, աղբրի ջրիցը օխտը բուռը վրէս ածեց, լեղացրեց։

—Մեռնի՛մ սուրբ Յովհաննէսի զօրութիւնին, էն է՝ կը փրկուէիր էլի՛։

—Իմ երկու ջուխտ, մի կենտ ասլան տղէքանցս անունովն եմ երդուում, ամեն ցաւ ու շոռս էն տեղ թողի, 40, 50 տարիներ են գլորուել էն օրից, ի՞նչքան լաւ ու վատ ենք տեսել ու իմ ջանս դող ու էրոցքը չի իմացել՝ ի՞նչ բան է։

—Աղջի՛, դու լսել ե՞ս, ասում են էդ տեղ յաւաղ աղբիւր չի եղել։

—Բաս ե՞րբ է դուրս եկել։

—Իմ տատս պատմում էր, թէ սուրբ Յովհաննէսի ժամ շինող վարպետը դողացրել է. մարդը հալուում, ուժից ընկնում է. շինութիւնը կանգնում է։ Ժամ շինել տուող վարդապետը շատ գեղ ու դիր է անում, ամեն ժամարարի դողը կապել է տալիս, միաբանքին տէր ողորմեա է չոքացնում, ճար չի լինում. նորա ձեռի գործը Հընդըստան էլ չեն կարող դուրս բերիլ։ Ի՞նչ անի վանահայրը, հօ՛ էնպէս փառաւոր տաճարի շէնքը անփորձ մարդկանց ձեռքը չէ՞ր քցիլ, շէնքն ու գեղեցկութիւնը կէս փող չէ՞ր շինիլ. ճարը որ կըտրում է, ուխտ է անում, որ եթէ սուրբ Յովհաննէսն էս դժուարութիւնին մի հեշտ ճանապարհ ցոյց տայ, ինքը մի շաբաթ անսուաղ կը նստայ, մի տարի էլ օրը մի ձեռնաչափ . չոր հացով կ'ապրի։ Սուրբ մարդի ձէնն Աստուած կը լսի. հէնց էն գիշերը սուրբ Կարապետը դրան երազ է գալիս, թէ վարպետիդ տա՛ր ձորը, գուշ արած (է գուշ անկիալ) քարի տակին մի նոր աղբիւր եմ բղխացրել, նորա ջրից օխտը գաւաթ վրէն լցրո՛ւ, լեղացրո՛ւ, բե՛ր, հանի վանքի գլուխը, թող աշխատի։

—Հէնց էն օրից դէսն էդ աղբիւրը դողի փրկութիւն է։

—Բաս չե՞ս ասում, թէ ի՞նչ քաղցր ջուր է, խմելով չես կըշտանում, մի թխլիկ գաւը մէնակ կեր, էն ջրիցը խմի՛,—կը մարսես։

Այս և սորա նման շատ հրաշքներ են պատմում սուրբ Յովհաննէսի արծաթափայլ աղբրի մասին Արագածոտն գաւառի բնակիչները և, որ գլխաւորն է, ջերմոդներից շատ սակաւին չի յաջողել դիմել, լողանալ և չ'առողջանալ։

(Կը շարունակուի)